



De iurisprudencia et iure publica

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF LEGAL AND POLITICAL SCIENCES

2023.

XIV. évfolyam / Vol. XIV

4. szám / No. 4

Főszerkesztő / Editor-in-Chief

PACZOLAY Péter

Társszerkesztők / Editors

BALÁSSY Ádám Miklós, FEJES Zsuzsanna, KOVÁCS Endre Miklós,
KÖNCZÖL Miklós, TÓTH J. Zoltán

Nemzetközi Tanácsadó Testület /
International Advisory Board

Dalibor ĐUKIĆ, Kateřina FRUMAROVÁ,
Ján ŠKROBÁK, Aleksandra SYRYT.

Kiadja a

Magyar Jog- és Államtudományi Társaság

Publishing

Hungarian Association of Law and Political Sciences



HU ISSN 1789-0446

Bárd Károly
Central European University (Vienna)
MTA doktora (DSc)
professor emeritus

XIV. évfolyam | Vol. XIV
2023/4. szám | No. 4/2023
Tanulmány | Article
www.mjat.hu

A független és pártatlan bírósághoz való jog
– gondolatok hetvenöt évvel az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elfogadása után

The right to an independent and impartial judiciary
– reflections seventy-five years after the adoption of the Universal Declaration of Human Rights

ABSTRACT

The Universal Declaration of Human Rights was adopted as reaction to the cruelties of National Socialism. Therefore, it is surprising that the text of the Covenant on the right to trial in court fails to mention that courts must be “established by law.” In addition to examining judicial independence under the Nazi regime the author attempts to give an explanation to this gap in the Declaration. The special status of judicial independence and impartiality within procedural guarantees is also discussed. The author concludes that judges’ independence and impartiality may compensate for restrictions on other procedural guarantees while limitations on judicial independence and impartiality may not be counterbalanced by any other procedural safeguard.

KEYWORDS: *Tribunals “established by law”, judicial independence; judges’ impartiality; procedural guarantees; fact finding and truth in the criminal process; National Socialism.*

I.

Az emberi jogi tankönyvekben a bírói függetlenséget a tisztességes eljárás egyik elemeként szokás tárgyalni.¹ Ennek indoka, hogy a nemzetközi egyezmények zöme a független bírósághoz való jogot a többi eljárási garanciával együtt egy cikkben deklarálja.² Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (a továbbiakban „Nyilatkozat” vagy „Deklaráció”)³ azonban 10. cikkében külön említi „minden személy jogát” arra, hogy ügyét független és pártatlan bíróság tárgyalja, hozzátéve, hogy a tárgyalásnak „méltányosnak és nyilvánosnak” kell lennie. A 11. cikk pedig az ártatlanság véelme kapcsán, megismételve a nyilvánosság követelményét, utal „a védelemhez szükséges valamennyi biztosítékokról” (anélkül, hogy ezeket nevesítené). A Nyilatkozat szövegezése egyrészt azt sugallja, hogy a tisztességes eljárás komponensei közül a bíróság függetlenségének kiemelkedő a szerepéről a későbbiekben lesz szó. De a szöveg utal arra is, hogy a bírói függetlenség nem pusztán processzuális garancia, hanem több annál: a jogállam feltétlen biztosítója, ahogy a szabad választásokhoz való jog a demokráciáé. „A bírói függetlenségnek alkotmányos szintű intézményi aspektusa is van –, írja Stefan Trechsel – és Montesquieu óta tudjuk, hogy a bíróság egyike a hatalmi ágaknak. Sőt –teszi hozzá Trechsel – talán jog sem létezik független bíróságok nélkül.⁴ Valóban elgondolkozhatunk azon, hogy a független bíróság lételeme-e a jognak, az viszont kétségtelen, hogy tisztességes működtetésének mindenképp elengedhetetlen feltétele. Eötvös József írta több mint másfél évszázaddal ezelőtt, hogy a jog ismerete a bíró számára „haszontalanná válik, ahol nincs meg a függetlenség, s valóban független bírák a hibás törvénykezési rendszert is legalább tűrhetővé teszik.”⁵

Érdeemes elidőzni a Nyilatkozat 10. cikkének szövegénél és összevetni azt a később született egyezmények, akár a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, akár pedig a regionális egyezmények, az európai vagy az amerikai megfelelő cikkeivel. Ez utóbbiak mind proklamálják, hogy a bíróságnak „*törvény által felállítottnak*” kell lenni: „*established by law*”. Az amerikai egyezmény még egyértelműbben fogalmaz, amikor a „*previously established by law*” fordulatot használja, a bíróságnak tehát *előzetesen* kell törvény által felállítottnak lennie.

Meglepő, hogy a Nyilatkozat nem szól erről a követelményről, mert hiszen az alapvető jogok köztük a bíróságokkal szemben támasztott elvárások deklarálása a nemzetközi közösség válasza volt a náci rémtettekre. „Tekintettel arra – olvashatjuk a preambulumban –, hogy az emberi jogok el nem ismerése és semmibevevése az emberiség lelkiismeretét fellázító barbár cselekményekhez vezetett...”. A „barbár cselekmények” fordulat nyilván a náci rémtettekre utal, és a harmadik birodalom „igazságszolgáltatásának” barbarizmusa éppen a különbíróságok gyakorlatában tárult fel legélesebben.

¹ Amikor a bíróságok és bírák függetlenségéről vagy a pártatlanságról írok, ehhez rendszerint hozzáértem – mégha külön nem is említem – a bíróság további attribútumait is. Reményeim szerint a kontextusból kiderül, hogy éppen melyik van a hangsúly. A három követelmény közti összefüggés egyébként nyilvánvaló: a nem törvénnyel felállított bíróságok tagjairól okkal feltételezzük, hogy nem függetlenek, és joggal tartunk attól, hogy a bíró, ha nem független, nem fog pártatlanul ítélni.

² Ld. a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 14., a regionális egyezmények közül az afrikai 7., az amerikai 8. és az európai 6. cikkét.

³ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát az ENSZ Közgyűlése 217 A (III) sz. határozatával fogadta el 1948. december 10-én.

⁴ Trechsel, Stefan (with the assistance of Sarah J. Summers): *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford University Press, New York, 2009, 46.o.

⁵ B. Eötvös József: *A XIX. század eszméinek befolyása az államra, III.*, Ráth Mór, Budapest, 1886, 254.o.

II.

Mielőtt megkísérelném a választ arra, hogy a „törvény által felállítottság” követelménye miért nem szerepel a bíróságoktól megkövetelt feltételek között, röviden kitérek a nácik és személyesen Hitler ambivalens viszonyára a bírákhoz és konkrétan a bírói függetlenséghez. Ahogy a zsarnokok általában, Hitler sem tartotta sokra a jogászokat, gyanakodott rájuk, megvetette őket. Még csatlósait is semmibe vette, köztük saját „házi-ügyvédjét, az elfoglalt lengyel területek későbbi kormányzóját, Hans Frankot. „Csak egy jogász, mint a többi” – ennyit mondott róla a Führer.⁶ A bírói függetlenség is irritálta, ahogy a többi náci vezetőt is. Ez nem meglepő, hisz a nácik uralomra jutása után, az *Ernst Fraenkel* által leírt „kettős állam” (*Doppelstaat vagy dual state*) – erről is később lesz még szó – kiépítése előtt a totális önkénynek egyedül a törvény és az azt érvényesítő, a törvényt szolgáló bírói kar szabott *valamennyire* korlátot. A bírói függetlenség lényege, hogy a bíró kizárólag a törvénynek van alávetve, ez adja a bírói függetlenség tartalmát, a függetlenség teszi a döntnököt bíróvá. A nácik totális uralomra törekvésével és a hatalom egységét hirdető *Führer-elvvel* ez természetesen összeegyeztethetetlen volt. (Később aztán a feszültséget a nácik feloldották azzal, hogy a vezér akaratát, a *Führerewillét* törvényi rangra emelték.) Goebbels 1937. szeptember 10-én, egy bírósági ítélet feletti felháborodásában jegyezte fel naplójába, hogy „az igazságszolgáltatás itt teljességgel csődöt mondott. Mihamarabb javasolni fogom a Führernek, hogy számolja fel a bírák függetlenségét. És ezt meg is fogja tenni.”⁷ Göbbelsnek erre még egy fél évtizedet várnia kellett. Hitler 1942 áprilisában a Reichstagban leszögezte: ideje, hogy a német igazságszolgáltatás felfogja, a nemzet nem értük van, hanem ők vannak a nemzetért. A németség – mondta – nem pusztulhat el, akkor sem, ha az igazságszolgáltatás a jogok formális értelmezésével ennek ellent kívánna is mondani.⁸ Majd beszédét követően elfogadtatta a Reichstaggal azt a határozatot, amely felhatalmazta, hogy bárkit, a hadseregben szolgáló közlegényt vagy tisztet, hivatalnokot vagy bírát, pártfunkcionáriust, bármely munkást vagy alkalmazottat kötelezze feladata teljesítésére, és azokat, akik kötelezettségüket megszegik, elbocsássa, illetve hivatalából eltávolítsa.

Ennek ellenére Hitler alig élt a felhatalmazással, nyilván azért, mert a bírói kar alkalmazkodott az elvárásokhoz. A bírói függetlenséghez fűződő ambivalens hozzáállásában, abban, hogy nem avatkozott be az ítélkezésbe, holott megtehetette volna, egyesek szerint az is közrejátszott, hogy ebben is utánozta II. Frigyeset. A porosz uralkodót, kezdetektől fogva mániákusan példaképének tekintett. Frigyes képe lógott dolgozó szobája falán, és az ő portréja uralta berlini bunkerjának társalgóját. Benne látta példaképét, „akiben egyesült a művészi hajlam és a politikai tehetség – szemében ez jelképezte a nagyságot és a hősiességet.”⁹ A porosz uralkodóval való azonosulás a háborús vereségek idején kezdett betegessé válni, az „ezeréves

⁶ Fest, Joachim C: *Hans Frank-Kopie eines Gewaltmenschen*. In: Uő: *Das Gesicht des dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft*. Piper, München 5. Auflage, 1997, 287.o. Hitler az 1930-as években Frankkal is közölte, hogy mit gondol a jogászokról: „vagy természeténél fogva defektes vagy idővel azzá lesz.” Schenk, Dieter: *Hans Frank. Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2008,269.o.

⁷ Goebbels, Joseph :*Tagebücher 1924-1945*. 1003.o.

<https://archive.org/details/JosephGoebbelsTagebuecher/page/n103/mode/2up?q=Frank> 1122.o.

⁸ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/adolf-hitler-speech-to-the-reichstag-assuming-new-power-april-1942> és Gruchmann, Lothar: *„Generalangriff gegen die Justiz”? Der Reichstagesbeschluss vom 26. April 1942 und seine Bedeutung für die Maßregelung der deutschen Richter durch Hitler*. Vierteljahrhefte für Zeitgeschichte 4/2003, 510.o. Eberhard Schmidt és Johannes Fest egyaránt azt írják, hogy Hitler a Reichstag ülésén elejtett egy megjegyzést, hogy „addig nem nyugszik, amíg az összes német be nem látja, hogy szégyen jogásznak lenni.” Ld. Schmidt, Eberhard: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*. Göttingen, Vandenhoeck & Rupprecht, 1951, 445.o. és Fest 1997: 290.o.

⁹ Ld. Fest, Joachim: *Hitler. Eine Biographie*. Ullstein, Berlin, 12. Auflage, 2013, 392. és 1068.o.

birodalom” végóráiban pedig elhatalmasodott rajta. Az összeomlást hősiességként akarta látni, magát pedig Nagy Frigyes inkarnációjaként. „Nem kell mindenben az öreg Fricit utánoznod” – róttá meg Eva Braun, amikor Hitler a csatában leharcolt Frigyeset majmolva görnyedten, pecsétetes uniformisban, gondozatlan külsővel téblábolt a *Führerbunkerban*. Goebbelsnek imponált, ahogy a Führer Frigyes szerepét magára aggatta, meg is lepte néhány héttel haláluk előtt *Thomas Carlyle* Nagy Frigyes biográfiájával.¹⁰ Nem tudjuk, elolvasta-e Hitler idoljának életrajzát, azt sem, hogy mit tudott róla addig. De nem zárhatjuk ki, hogy ismerte a porosz király álláspontját a jogról és a jogászokról. Talán hallott Frigyes politikai testamentumáról: „a bíróságok előtt a törvények beszélnek, a szuverénnek pedig ott hallgatnia kell.” Elismerte tehát a bírák függetlenségét, azt, hogy kizárólag a törvényeknek vannak alávetve, visszautasította, ha arra akarták rávenni, hogy avatkozzon be az igazságszolgáltatásba.¹¹ De azért bizalmatlan volt a jogászokkal szemben,¹² és időnként tömlöcbe vetette a bírakat, ha igazságérzetét sértő ítéletet hoztak.

Érdekes elmélet, de hihetőbbnek tűnik, hogy a *Doppelstaat*, ahogy azt Ernst Fraenkel leírta, szükségtelenné tette Hitler beavatkozását. A nemzeti szocializmus uralmi rendszere – írja Fraenkel – kettős: a normatív állam általános érvényű jogi rendelkezések alapján működik. Ezzel párhuzamosan létezik a kizárólag politikai megfontolások vezérelte ún. intézkedő vagy rendelkező állam (*prerogative state, Massnahmenstaat*). A két szféra között van átmenet, de csak az egyik irányban, a „*Normenstaatból*” a „*Massnahmenstaatba*”, a másik irányból nincs mozgás. Az igazságszolgáltatásra nézve ez azt jelenti, hogy a Gestapo a „normál” bírói eljárásból magához veheti az ügyet. Akár az eljárás alatt akár az ítéletet követően: a törvényes büntetés végrehajtása helyett a politikai rendőrség koncentrációs táborba hurcolja az elítéltet és ez esetenként a halált jelenti. Sőt, a bármifajta törvényi kötöttség alól mentesített rendőri hatóság úgy is „korigálhatják” a bírói ítéletet, hogy a felmentett vádlottat határozatlan ideig koncentrációs táborokban tartja foglyul.¹³ Hitlernek tehát nem kellett élnie a magának juttatott hatalommal, mert a „kettős államban” nincs igazán szükség a bírói függetlenség elemeinek felszámolására. A bírák elmozdíthatatlansága vagy az ügyek miképp elintézésére utasítás tilalma érintetlen maradhat.

III.

A teljes képhez tartoznak a különbíróságok, ilyenek működtek például az elfoglalt lengyel területeken. Ezek a lengyelek és zsidók ellen folytatott eljárásokban a német büntetőjogszabályok szerint jártak el, azzal az eltéréssel, hogy jelentősen bővítették a halálbüntetéssel fenyegetett cselekmények számát, és ezt a büntetést bagatell bűncselekmények miatt is gyakorta kiszabták.¹⁴ A *Polenstrafrechtsordnung* tovább erodálta az amúgyis megtépzott *nullum crimen*¹⁵ elvét: zsidók és lengyelek konkrét büntetőjogi tényállás hiányában is felelősséggel tartoztak, ha „valamely német büntetőtörvény alapgondolatának

¹⁰ Ulrich, Volker: *Seine letzte Rolle*. Die Zeit, 2018/41. szám, 19.o.

¹¹ Frigyes a polgári ügyekbe általában nem avatkozott be, de a büntető ítéletek jóváhagyásának jogát fenntartotta magának. Peters, Karl: *Strafprozess. Ein Lehrbuch*. C.F.Müller, Karlsruhe, 1966, 94.o.

¹² Prümm, Hans Paul: *Friedrich II. von Preußen und das Recht*. Zeitschrift für das Juristische Studium, 2012/1., 29.o.

¹³ Fraenkel, Ernst: *Der Doppelstaat* (1974) In v. Brünneck, Alexander (Hrsg): *Ernst Fraenkel. Gesammelte Schriften. Band 2. Nationalsozialismus und Widerstand*. Nomos, Baden-Baden, 1999, 94.o.

¹⁴ von Miquel, Marc: *Juristen in eigener Sache*. In: Frei, Norbert (Hg.): *Hitlers Eliten nach 1945*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2010, 167. o.

¹⁵ 1935-ben módosították a német Btk 2.§-át, eszerint nem csak a törvényben büntetéssel fenyegetett cselekmény alapozta meg a felelősséget, hanem az olyan is, amely az „egészséges népi érzület” alapján (*nach gesundem Volksempfinden*) büntetést érdemel.

megfelelően a megszállt területeken fennálló szükséghelyzetből adódó államérdek ezt megkívánta.”¹⁶ A különbíróóságok közül a legismertebb talán a hírhedt *Volksgerichtshof* volt, amelynek bírósághoz nem sok köze volt. Hitler személyesen rendelte el felállítását, bírát ő nevezte ki.¹⁷ A *Volksgerichtshof* ítékezésének mottója az volt, hogy a jog nem az, amit a törvény mond, hanem ami „a népnek használ” (*Recht ist was dem Volke nützt*).

Visszatérek a kérdésre, amit írásom elején feltettem: ha egyszer az Egyetemes Nyilatkozat a náci terrorra adott válaszként született, úgy miért pusztán a függetlenség és pártatlanság kritériumát tartalmazza, és miért hallgat arról, hogy a bíróságnak „törvény által felállítottnak kell lennie? Merthogy a különbíróóságok aligha voltak “törvény által felállítottak.” Az Európai Emberi Jogi Bíróság például kimondta, hogy ez utóbbi feltétel akkor teljesül, ha a bírósági szervezetről parlament törvényben határoz, és az nem a végrehajtó hatalom diszkrecionális döntése.¹⁸ Ezt deklarálta a Bundestag 1985-ben jogilag kötéőerővel ugyan nem bíró határozata: a *Volksgerichtshof* a náci önkényuralom terroreszköze volt, és ítéleteinek nem lehet érvénye a Szövetségi Köztársaságban. És mert az ítéleteket nem bíróság hozta, ezért ezeket 1998-ban törvényben megsemmisítették.

A Nyilatkozat előkészítése során tudomásom szerint egyedül Chile tett javaslatot arra, hogy a szöveg tartalmazza a „felállított” (*established*) jelzőt a bíróság jellemzőjeként.¹⁹ Nem kizárt, hogy a Deklaráció szövegezői feleslegesnek tartották e feltétel felvételét a 10. cikkbe, mert úgy gondolták: a bíróság fogalmi eleme, hogy törvénnyel állítják fel. Vannak szakíróok, akik úgy vélik: a bírósággal szemben támasztott három követelmény – a függetlenség, a pártatlanság és, hogy törvénnyel létesítik –, fedí egymást, és világosan nem különíthetők el.²⁰ Ha ezen álláspontok bármelyikét is elfogadjuk, úgy védhetőnek látszik a „törvény által felállított” kitétel mellőzése a Deklaráció szövegében. E magyarázat azonban mégsem elégséges, mert okkal kérdezhettük: miért éppen ez a kritérium hiányzik, és nem a függetlenség vagy a pártatlanság? És akkor miért szerepel az ENSZ Egyezségokmányban és a regionális emberi jogi egyezményekben, hogy csak a törvény által felállított bíróság garantálhatja a tisztességes eljárást?

Talán közelebb kerülünk a válaszhoz, ha felidézzük, hogy röviddel a Nyilatkozat megszületése előtt zárult a náci főbűnösök pere a Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt, és a szövetségesek bírái által lefolytatott ún. nürnbergi utódpercek. A Törvényszékkal szemben az egyik vád az volt, hogy azt a győztesek vezetőinek megállapodása hozta létre, nem volt tehát alapja sem a nemzeti, sem pedig a nemzetközi jogban.²¹ A német jogirodalomban egyesek szerint az egész per komédia, „*Siegerjustiz*” volt, a Törvényszék pedig a jogi köntösbe bujtatott bosszú eszköze. A főbűnösök érdekében eljáró védők azt is kifogásolták, hogy a Törvényszék alapokmányának kidolgozásában olyan személyek is részt vettek, akik utóbb vádlóként, illetve

¹⁶ A Birodalmi Védelmi Minisztertanács rendelete (1941. december 4.)

¹⁷ Gesetz zur Änderung von Vorschriften des Strafrechts und des Strafverfahrens vom 24. April 1934 III. cikk 1. §

¹⁸ Trechsel: i.m. 50.o.

¹⁹ „Every person accused of a crime shall have the right to a fair public hearing by established tribunals....” Vagyis a javasolt szöveg sem tartalmazta a követelményt, hogy a bíróságot *törvénnyel* kell felállítani. Ld. Weissbrodt, David-Hallendorff, Mattias: *Travaux Préparatoires of the Fair Trial Provisions-Articles 8 to 11 – of the Universal Declaration of Human Rights*. In *Human Rights Quarterly*, 1999/4. szám, 1070.o.

²⁰ Trechsel: i.m. 49.o.

²¹ Sheldon Glueck, a Harvard professzora, 1944-ben publikált könyvében, amelyben a háborús bűnösök jövőbeli megbüntetésének kérdéseit taglalta, egyik lehetőségként egy ENSZ egyezménnyel felállított bíróságra tett javaslatot, de ennek alternatívájaként elfogadta, hogy a bíróságot az Egyesült Államok elnöke és „más érdekelt nemzetek” közti megállapodás hozza létre. Ld. Glueck, Sheldon. *War Criminals. Their Prosecution & Punishment*. Alfred A. Knopf, New York, 1944, 91.o.

bíróként vettek részt a perben. Ezzel pedig –érveltek – sérült a hatalmi ágak megosztásának elve.²² A Deklaráció szövegezői talán nem kívántak újabb érvet adni azoknak, akik megkérdőjelezték a katonai törvényszékek ítéleteinek legitimitását, ezért mellőzték az utalást arra, hogy a bíróságot törvénnyel kell felállítani.

IV.

Á 10. cikk szövegezéséből egyértelműen kiderül, hogy a bíróság függetlensége a jogkereső közösség joga. A Nyilatkozat, ahogy az emberi jogi egyezmények “mindenkiról”, vagy “minden személyről” szól. Ez alatt értendők a természetes személyek és jogi személyek is, természetesen az állami szervek, hatóságok kivételével. A jogoknak, köztük a bírói függetlenségnek mi, a jogkereső közösség vagyunk a kedvezményezettjei és nem a bírák.

Az előfordul, hogy a bírák a függetlenség alkotmányos biztosítékainak megsértése miatt kezdeményeznek orvoslást. Közel negyed évszázada annak, hogy számos lengyel bíró rendes bíróságokhoz és az alkotmánybírósághoz fordult, azt sérelmezve, hogy a két másik hatalmi ág nem hajtja végre az alkotmány rendelkezését, amely kimondja: a bírák tisztségük méltóságának megfelelő javadalmazásra jogosultak.²³ De a kérelmezők nem a bírák független bírósághoz való jogát hívták fel. Furcsa is lett volna, ha a bírák önmagukhoz való jogukra hivatkoztak volna. (Az nem igényel részletes kifejtést, hogy a bírákat – mint a jogkereső közösség tagjait – is megilleti a független és pártatlan bíróhoz való jog, ha büntető eljárás indul ellenük vagy őket érintő polgári jogi jogvitáról hoznak döntést. Ez vonatkozik arra az esetre is, ha a nemzetközi emberi jogi kontrollszervek gyakorlata szerint a bírákkal szembeni fegyelmi eljárás tartalmilag „büntető vádra” indult, vagy polgári jogi jog vagy kötelezettség tárgyában folytatott eljárásnak minősül.)

Összefoglalva: a független bírósághoz való jog a mi jogunk, ez állít korlátot a bírák „felelőtlenségének”, és ez az alapja a bírák „számadási” kötelezettségének. A függetlenség, jól tudjuk, azt jelenti, hogy a bírák csak a törvénynek vannak alávetve, számadásra pedig azért kötelezhetjük őket, hogy meggyőződhessünk: tényleg alávetették-e magukat a törvénynek, nem szakadtak-e el attól. A bírói függetlenséget tehát nem azért kell tisztelni, hogy a bíráknak jó legyen. Függetlennek lenni nem bírói privilégium, hanem kötelesség, forrása pedig mindannyiunknak a semleges, elfogulatlan döntőkhöz való joga.

V.

Emlékezzünk: a függetlenség az Egyetemes Nyilatkozatban és a nemzetközi emberi jogi egyezményekben garantált jogok közül talán a legfontosabb, mert a jogállam biztosítéka, ahogy a szabad választások jog a demokráciáé. Ha pedig ez így van, akkor nem meglepő, hogy a függetlenség a bírói pártatlansággal együtt az eljárási garanciák között is kiemelkedő a helyet foglal el. Az egyezmények és a nemzeti alkotmányok szövegét olvasva úgy tűnhet, mintha a bírói függetlenség és pártatlanság „pusztán” egyike lenne a processzuális garanciáknak, azonos értékű a tárgyalások nyilvánosságával, az ügyek gyors elintézéséhez, a vád megismeréséhez, a védelemhez való joggal, vagy a terhelő tanúkkal való konfrontáció jogával. De a független és

²² Burchard, Christoph: *The Nuremberg Trial and Its Impact on Germany*. In *Journal of International Criminal Justice*, September, 2006, 803.o.

²³ 1999-be és 2000-ben több mint ötszáz ilyen kérelmet nyújtottak be. Open Society Institute EU Accession Monitoring Program. *Monitoring the EU Accession Process: Judicial Independence*. Central European University Press, Budapest/New York, 2001, 335. o.

pártatlan bírósághoz való jognak privilegizált státusza van. Ennek magyarázata az, hogy a tisztességes eljárás többi elemével összehasonlítva több funkciót is betölt. Tény, hogy a többi komponens között is találunk olyanokat, amelyek nem kizárólag egy funkciót teljesítenek. A tárgyalások nyilvánossága például védelmet nyújt a vádlottnak az igazságszolgáltatás önkényével szemben, de egyúttal biztosítja a közösség jogát arra, hogy a bíróságok működését ellenőrizze, és ezzel az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat erősítse. Innen van, hogy a vádlott egyoldalúan nem mondhat le a nyilvános tárgyalásról, nincs alanyi joga a zárt tárgyaláshoz. Az ésszerű időn belüli elbírálás is kettős természetű: a vádlott jogaként megfogalmazva annak veszi elejét, hogy az egyén elfogadhatatlanul hosszú ideig kényszerüljön a fenyegetettség állapotában élni. De a gyors elbírálás követelménye sem egyedül a vádlott joga; helyesen állapítja meg az Alkotmánybíróság, hogy a jogállamiság alkotmányos követelményeiből is levezethető, ezért erről a jogról sem mondhat le egyoldalúan a vádlott.

Az említett két jogban közös tehát, hogy miközben védelmet nyújtanak a vádlottaknak, arra is szolgálnak, hogy „erősítsék az igazságszolgáltatásba vetett közbizalmat”.²⁴ A nyilvánosság azzal, hogy módot ad az igazságszolgáltatás nyomon követésére és ellenőrzésére, az ésszerű időn belüli döntés pedig azzal, hogy a jogbiztonságot garantálja.

A tisztességes eljárás többi eleme – az ún. megismerési és participációs jogok –, így a tárgyaláson való jelenlét, a védelemhez való jog, a vádról való tájékoztatás, vagy a terhelő tanúk kikérdezésének joga kizárólag a vádlottat illetik. Szemben a nyilvánossággal és az ésszerű időn belüli elintézés követelményével, ezek a jogok ismeretelméleti alapon is igazolhatók: alkalmasak lehetnek arra, hogy növeljék a perbeli megismerés megbízhatóságát. Alapvető funkciójuk azonban, az ártatlanság védelmével együtt, hogy csökkentsék a téves elítélések kockázatát. E jogok gyakorlása eredményezheti azt is, hogy a ténylegesen bűnösök elkerüljék a felelősségrevonást. Mivel kizárólag saját jogairól van szó, e jogok felett a vádlott diszponál. Jogairól lemondhat, nem kötelezhető arra, hogy a vádat megismerje vagy a tanúkhöz kérdést intézzon. Igaz, az alaki védelem jogát egyes eljárási rendszerekben inkább „strukturális elvként”²⁵, „a büntetőeljárás szerkezeti jellemzőjeként” kezelik, ezért erről a jogról a vádlott formálisan nem mondhat le. Ám e jog „szerkezeti elvként” érvényesülését a vádlott, döntésével megghiúsíthatja, vagy legalábbis gyengítheti.

A bírói pártatlanság az előbb ismertetett jogok egyike vagy másika által betöltött funkció közül valamennyit teljesíti. Mint az eljárás „strukturális elve” erősíti az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat. Ezért a vádlott nem rendelkezhet felette, a pártatlan bíróhoz való jogáról nem mondhat le. De a bírói függetlenség és pártatlanság teljesíti azt a funkciót is, amelyre az ártatlanság védelme, valamint a megismerési és participációs jogok hivatottak: csökkenti az ártatlanság elítélésének valószínűségét. Garancia arra is, hogy a tényállást a valósággal egyezően állapítják meg és így helyes, igazságos döntés születik. Szemben az ártatlanság védelmével vagy a megismerési és participációs jogokkal a függetlenség és pártatlanság így növeli annak az esélyét is, hogy a bűnösök elnyerik büntetésüket.

A tisztességes eljáráshoz való jog és annak részjogosítványai – a magyar Alkotmánybíróság kifejezésével élve – „abszolút érvényű” jogok: nincs olyan érdek vagy jog,

²⁴ Ezért irreleváns, hogy a terhelt a gyors ítélethezatalt vagy – az enyhébb büntetés reményében, ahogy az a gyakorlatban nemegyszer előfordul – inkább az eljárás elhúzódását preferálja. Az időszzerű elbírálás követelménye felett azonban – lévén az strukturális elv – nem diszponál, nem akadályozhatja az ésszerű időn belüli befejezést.

²⁵ Ezzel kapcsolatban ld. Weigend, Thomas: *Welche Grundprinzipien des Strafverfahrensrechts sind unverzichtbar?* In Hirsch, Hans-Joachim (Hrsg): *Krise des Strafrechts und der Kriminalwissenschaften?* Berlin, 2001, Duncker & Humblot, 269. és 282. o.

amelynek nevében bárkit is *teljességgel* megfoszthatnának attól a jogától, hogy ügyében a tisztességes eljárás követelte szabályok szerint járjanak el. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tisztességes eljárás tartalmát kitöltő valamely részjogosítvány ne lenne korlátozható. A magyar Alkotmánybíróság és az Európai Emberi Jogi Bíróság esetjoga egyaránt azt igazolja, hogy a védelemhez való jog²⁶ vagy a vádlott joga, hogy a terhelő tanúkat kikérdezze, illetve kikérdeztethesse,²⁷ igenis korlátozható. Ennek magyarázata, hogy a tisztességes eljárás számos – nevesített és implicit – részjogosítványból tevődik össze, amelyek maguk sem pontosan definiáltak, és hogy mindig a *processzust*, az eljárás egészét kell vizsgálni annak eldöntéséhez, hogy az megfelelt-e a tisztesség követelményének. Egyes részelemek korlátozása tehát nem teszi az eljárást feltétlenül tisztességtelenné, mert a hiányosságot más elemek kompenzálhatják. Ugyanakkor csak az „egynemű” komponensek egyenlíthetik ki egymást, és a *többfunkciójú* pártatlanság és a tisztességes eljárás többi eleme közti viszonyban csak az előbbinek juthat kompenzáló szerep. Az eljárás elhúzódása sérti az ésszerű időben elbírálás követelményét és gyengíti az igazságszolgáltatás iránti bizalmat, de a pártatlan, elfogulatlan (egyúttal alapos, ezért időigényes) bírói eljárás a közbizalmat elfogadható szinten tartja. A védelemhez való jog gyengítése vagy a terhelő tanúkkal való konfrontáció jogának korlátozása növeli annak kockázatát, hogy ártatlan személyt ítélnék el, de a bíróság pártatlansága e veszélyt csökkenti. Megfordítva azonban „kiegyenlítésről” nem lehet szó. A „pártatlansági deficitet” nem kompenzálhatja a gyors ítélethozatal, mert ez nem csökkenti annak a veszélyét, hogy ártatlan személyt ítélnék el, mint ahogy nem egyenlíthetik ki a tisztességes eljárásnak a téves elítélést elhárítani hivatott elemei sem, mert az igazságszolgáltatásba vetett bizalom megrendülése ezzel nem hárítható el. Az ésszerű időn belüli elbíráláshoz való jogot azért említettem, mert a magyar Alkotmánybíróság egy korai döntésében úgy foglalt állást, hogy a pártatlansági „deficitet” az ügy gyors elbírálása kiegyenlítheti. A kérdés az volt, hogy a büntetőparancs kibocsátója eljárhat-e utóbb, ha a vádlott kifogása alapján tárgyalásra kerül sor. Az Alkotmánybíróság is úgy látta: a pártatlan bírósághoz való alkotmányos jog aggálymentes biztosítékát az jelentené, ha a törvény nem engedné, hogy a büntetőparancs kibocsátója utóbb tárgyaló bíróként eljárjon. De – tette hozzá – a pártatlanság követelményéből az ügyek ésszerű időn belüli elbírálásához való másik alapjog nevében engedményt lehet tenni. A két rivalizáló követelmény összevetésekor az Alkotmánybíróság – figyelemmel a büntető igazságszolgáltatás állapotára és a büntetőparancssal elintézhető bűncselekmények súlyára – arra jutott: az Alkotmánnyal és az Európai Emberi Jogi Egyezményvel való összhang nem kívánja meg, hogy a büntetőparancs kibocsátóját a további eljárásból kizárják.²⁸ A fent leírtakból azonban nyilvánvaló, hogy az Alkotmánybíróság érvelése hibás, és levonhatjuk azt a következtetést is, hogy a függetlenségnek és a pártatlanságnak nincsenek fokozatai: a kicsit vagy akár többé-kevésbé független bíró nem független, mint ahogy nem pártatlan az a bíró, aki majdnem az.

²⁶ A *Poitrimol* ügyben a Bíróság úgy foglalt állást, hogy „az adott körülmények között a védő közreműködéséhez való jogtól megfosztás aránytalan volt”. Ebből arra következtethetünk, hogy lehetnek olyan esetek, amikor a védőhöz való jog korlátozása arányos és ezért elfogadható. Ld. *Poitrimol v. France* 14032/88 (23/11/1993), A277-A, 35. bek. A 6. cikk 3. c) pontja garantálja a vádlottnak, hogy az általa választott védő segítségével védekezzen, de a *Croissant* ügyben a Bíróság úgy vélekedett, hogy e jog nem abszolút és az igazságszolgáltatás érdekében korlátozható. *Croissant v. Germany* 13611/88 (25/09/1992), A237-B, 29. bek.

²⁷ Ld. például *Doorson v. the Netherlands* 20524/92 (26/03/1996), Reports 1996-II. Ugyanezt a „körülmények összessége” tesztet alkalmazza a magyar Alkotmánybíróság, még akkor is, ha nem konkrét ügyekről dönt, hanem absztrakt normakontrollt végez. A jogszabály alkotmányosságának megítélésekor azt vizsgálja, hogy az adott norma alkalmazása nem jár-e azzal, hogy az eljárás tisztességes volta veszélybe kerül. 6/1998. (III. 11.) AB határozat

²⁸ 67/1995. (XII. 7.) AB határozat.

Irodalomjegyzék

1. B. Eötvös József: A XIX. század eszméinek befolyása az államra, III., Ráth Mór, Budapest, 1886.
2. Burchard, Christoph: The Nuremberg Trial and Its Impact on Germany. In Journal of International Criminal Justice, September, 2006,
3. Fest, Joachim C: Hans Frank-Kopie eines Gewaltmenschen. In: Uő: Das Gesicht des dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft. Piper, München 5. Auflage, 1997.
4. Fest, Joachim: Hitler. Eine Biographie. Ullstein, Berlin, 12. Auflage, 2013.
5. Fraenkel, Ernst: Der Doppelstaat (1974) In v. Brünneck, Alexander (Hrsg): Ernst Fraenkel. Gesammelte Schriften. Band 2. Nationalsozialismus und Widerstand. Nomos, Baden-Baden, 1999.
6. Glueck, Sheldon. War Criminals. Their Prosecution & Punishment. Alfred A. Knopf, New York, 1944.
7. Goebbels, Joseph: Tagebücher 1924-1945.
<https://archive.org/details/JosephGoebbelsTagebuecher/page/n103/mode/2up?q=Frank>
8. Gruchmann, Lothar: "Generalangriff gegen die Justiz"? Der Reichstagbeschluss vom 26. april 1992 und seine Bedeutung für die Maßregelung der deutschen Richter durch Hitler. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 4/2003.
9. Open Society Institute EU Accession Monitoring Program. Monitoring the EU Accession Process: Judicial Independence. Central European University Press, Budapest/New York, 2001.
10. Peters, Karl: Strafprozess. Ein Lehrbuch. C.F. Müller, Karlsruhe, 1966, 94.o.
11. Prümm, Hans Paul: Friedrich II. von Preußen und das Recht. Zeitschrift für das Juristische Studium, 2012/1.
12. Schenk, Dieter: Hans Frank. Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2008.
13. Schmidt, Eberhard: Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege. Göttingen, Vandenhoeck & Rupprecht, 1951.
14. Trechsel, Stefan (with the assistance of Sarah J. Summers): Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford University Press, New York, 2009.
15. Ulrich, Volker: Seine letzte Rolle. Die Zeit, 2018/41. szám.
16. von Miquel, Marc: Juristen: Richter in eigener Sache. In: Frei, Norbert (Hg.): Hitlers Eliten nach 1945. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2010.
17. Weigend, Thomas: Welche Grundprinzipien des Strafverfahrensrechts sind unverzichtbar? In Hirsch, Hans-Joachim (Hrsg): Krise des Strafrechts und der Kriminalwissenschaften? Berlin, 2001, Duncker & Humblot.
18. Weissbrodt, David-Hallendorff, Matthias: Travaux Préparatoires of the Fair Trial Provisions- Articles 8 to 11 – of the Universal Declaration of Human Rights. In Human Rights Quarterly, 1999/4. szám.

Jogforrás:

1. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
2. 67/1995. (XII. 7.) AB határozat.
3. A Birodalmi Védelmi Minisztertanács rendelete (1941. december 4.) Gesetz zur Änderung von Vorschriften des Strafrechts und des Strafverfahrens vom 24. April 1934 III. cikk 1. §
4. Croissant v. Germany 13611/88 (25/09/1992), A237-B, 29. bek.
5. Poitrimol v. France 14032/88 (23/11/1993), A277-A, 35. bek. A 6. cikk 3. c)
6. Doorson v. the Netherlands 20524/92 (26/03/1996), Reports 1996-II.
7. 6/1998. (III. 11.) AB határozat.